

Дар'я Драпак

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук,

доц. Віннічук А.П.)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТРАНСПОЗИТИВНОЇ ЛІРИКИ

Анотація. У статті охарактеризовано особливості поетичних творів, у яких виявлено ознаки живопису, музики, архітектури, скульптури. З'ясовано визначення понять «транспозитивна лірика», «екфразис». Подано перелік творів, що належать до транспозитивних та вивчаються у загальноосвітній школі.

Ключові слова: транспозитивна лірика, екфразис, література, мистецтво.

Abstract. The article describes the features of poetic works, which revealed signs of painting, music, architecture, sculpture. The definitions of «Transpositive lyrics», «ekphrasis» are clarified. A list of works that belong to the trans positive and are studied in secondary school is given.

Keywords: transpositive lyrics, ekphrasis, literature, art.

Для мистецтва ХХ століття характерна спроба взаємопроникнення різних явищ культури. На основі синестезії митці прагнуть створити складну, цілісну структуру, що допоможе краще відобразити добу. Таке явище означається поняттям «інтермедіальність» – особливий тип внутрішньотекстових взаємозв'язків у творі, який ґрунтується на взаємодії художніх кодів різних видів мистецтв та творить «метамову» культури [11]. Інтермедіальність тісно пов'язана з явищем *транспозитивної лірики*, зразками якої є художні твори, написані на відомі явища мистецтва.

Мета статті – узагальнити та систематизувати теоретичні положення про транспозитивну лірику.

Більшість дослідників приділяла увагу лише теоретичному аспекту питання, зокрема розгляду явища екфразису та його трансформацій у літературних творах. Натомість методика вивчення транспозитивної лірики в

шкільному курсі української літератури до сьогодні не становила предмету спеціального дослідження.

Вагомий внесок у вивчення означеної проблеми зробив літературознавець з української діаспори, поет і перекладач І. Качуровський. Окрім власне вивчення теоретичного аспекту транспозитивної лірики, він також писав поезії, що належать до цього жанрового різновиду. Серед українських учених до вивчення явища «транспозитивна лірика» долучились літературознавці О. Башкирова, Н. Гаврилюк, Л. Генералюк, В. Просалова, Я. Юхимчук, проблеми методики вивчення транспозитивної лірики досліджувала учений-методист О. Куцевол.

Поняття *«транспозитивної лірики»* вводить у літературознавчий дискурс І. Качуровський в одному з розділів монографії «Генерика і архітектоніка» [Качуровський 2008, с. 283]. Автор прослідковує витoki цього явища від часів античності, трактуючи його як інтерсеміотичне розкриття змісту творів малярства, скульптури, архітектури. Дослідник стверджує, що поняття «транспозитивна поезія» містить й екфразис, але дещо його розширює. Саме явище екфразису бере свій початок від античної риторики, де воно означало риторичні вправи у візуалізації, зоровому описі предмета, яке змушує своїми очима «побачити» те, про що йде мова. Поняття *«екфраза»* чи *«екфразис»* (від *грец.* ekphrasis – докладний опис) – «інтерсеміотичне розкриття засобами літератури ідейно-естетичного змісту творів малярства, скульптури, архітектури, музики та інших мистецтв» (Ю. Ковалів) [ЛЕ 2007, с. 325]. Цей прийом лежить в основі транспозитивної лірики й полягає в «перекладі» з мови однієї образотворчості – найчастіше живопису чи музики – на мову іншого виду мистецтва – зазвичай літератури.

В українській літературі до зразків транспозитивної лірики належать такі твори: «Данилові Млаці», «Молодому другуві», «Сікстинська мадонна», «Янусова брама в Римі», «Ганнібал у храмі Юнони» І. Франка; «Афродіта Мілоська», «Сікстинська Мадонна», «Статуя Сатурна в Літньому саду», «Есмеральда», «Троє в одному човні», «Фальстаф», «До портрета Саксаганського»

М. Рильського; цикли «Мотиви «Одіссеї», «Книжки і автори», «Образи і віки», поезії «Брама Заборовського», «Сон Святослава» М. Зерова; «Соломея», «Розіта», «Снігова королева», «З античних барельєфів» П. Филиповича; «Будівлі» М. Бажана; «Коробка з мушель», «Слухаючи Шопена» Р. Кедрі; «Символ», «До портрета Мазепи» Є. Маланюка; поезії з книжки «Підзамча»: «Алябастер», «Шякунталя», «Муки Св. Катерини», «Сонна Венус», «Голландський образ», «Порцеляна» О. Ольжича; «Брама замку Стюартів» В. Симоненка; «Сікстинська мадонна» М. Вінграновського; «Скіфська баба», «Був Ірод і була Іродіяда», «Брейгель», «Падіння Ікара», «Брейгель. Шлях на Голгофу» Л. Костенко; «Над малюнками Вестерфельда. 1651»; «Над малюнками Вестерфельда. 1651» І. Драча та ін. [Качуровський 2001, с. 284; Землі і людства полум'яний син... 1993, с. 143].

У вузькому розумінні *екфразис* – це вербальне подання візуального зображення, словесний опис твору зображального мистецтва в художньому тексті. Л. Геллер розглядає екфразу як описове мовлення [1]. Проте існують погляди, за якими пропонують розмежовувати *екфразис* як будь-яке поєднання зображення і його вербального опису та *екфразу* – як конкретний варіант такого поєднання, тобто конкретний ліричний вірш, окремий самостійний жанр, що описує твір іншого виду мистецтва.

Оскільки питання тлумачення терміну «екфразис» викликає багато суперечок, так і проблема його класифікації спричинила появу в літературознавстві різних поглядів. Так виокремлюються екфразиси за: *об'єктом опису* (прямі й непрямі); *авторською належністю* (монологічні й діалогічні); *способом подачі* (цілісні й дискретні); *широотою трансльованої інформації* (прості, зведені).

Зокрема, О. Гришин виділяє такі *типи екфразису*: архітектурний, живописний, статуарний, літературний, урбаністичний, міфологічний, персоналістський [Гришин 2004, с. 32]. В основі такої класифікації лежить об'єкт мистецтва, який інтерпретується в художньому творі.

На порубіжжі XX ст. – XXI ст. у літературознавстві спостерігається підвищений інтерес до міжвидових зв'язків у контексті розвитку мистецтва, зокрема явищ літературно-образотворчого діалогу, який досліджується в аспекті своєрідного паралелізму структури літературного та іншого мистецького явища – «текст у тексті», «образ в образі» (Ю. Лотман) [Лотман 2010, с. 63], або художньої інтерпретації літературного твору (В. Іванишин) [Іванишин 2010, с. 191–192].

Досліджуючи генезу цього феномену, літературознавці зазначають, що витoki екфразиса слід шукати в античній літературі. Значного поширення екфразис набув у добу Ренесансу, став популярний у романтиків (Дж. Кітс, Е. Гофман, Е. По та ін.), письменників різних літературних напрямів XIX ст. (О. де Бальзак, Е. Золя, О. Уальд, та ін.) та ін.

І. Качуровський висловлює застереження щодо небезпеки розмивання меж між власне транспозитивною лірикою та мистецьким осмисленням, яке може бути покладеним в основу літературного твору. Цю думку поділяє літературознавець і мистецтвознавець Л. Генералюк, зазначаючи, що нині дослідники приймають за екфразис будь-який опис мистецького твору, таким чином стираючи визначальні риси самого поняття [Генералюк 2013, с. 34].

В. Просалова характеризує явище екфразису як інтермедіальне, що висвітлює інші види мистецтв словесними засобами, тобто фіксує в художньому творі вкраплення інших видів мистецтва, що підтверджують своєрідну «фрозгерметизацію» художньої літератури, яка не лише привласнює, а й асимілює притаманні іншим мистецтвам ознаки: візуальність живопису, пластичність скульптури, виражальність музики тощо [Просалова 2014, с. 19]. Це є своєрідним «мистецтвом у мистецтві», що трансформує засоби вираження інших мистецтв через слово.

В українській літературі маємо чимало звернень поетів до екфрастичних описів – це транспозитивна лірика М. Бажана (вірші з циклів «Будівлі» та «Нічні концерти»), М. Зерова (цикли «Мотиви Одиссеї» та «Книжки і автори»), М. Рильського (поезії «Афродіта Мілоська», «Сікстинська мадонна», «Есмеральда»,

«Троє в одному човні», «Фальстаф»), Є. Маланюка (вірш про Собор Святого Юра), Юрія Клена – про Софію Київську, Л. Костенко («Скіфська баба», «Брейгель», «Брейгель. Шлях на Голгофу», «Падіння Ікара»), І. Драча («Над малюнками Вестерфельда»), І. Качуровського (розділ «Стара Європа» в збірці «Свіча вічності») та ін.

Отож, транспозитивна лірика – це відтворення засобами слова явищ мистецтва: музики, живопису, архітектури, скульптури, літератури тощо. Це поняття об'єднує два явища – екфразис та «поезію у квадраті», розширюючи їхні межі й зараховуючи до зразків таких поезій ті, які є рецепцією не тільки просторових творів мистецтва, а й часових. Природа явища екфразису складна й неоднозначна, що спричинило відсутність єдиної думки в літературознавстві щодо дефініції поняття.

Література:

1. Геллер Л. Слово про екфразис <https://scibook.net/narodov-stran-literatura/...> (дата звернення 14.04.2021)
2. Генералюк Л. Ефразис у контексті *correspondance des arts* // Наук. зап. Вип. 114. Серія: Філологічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2013. С. 52–77.
3. Гришин А. Экфразис в поэзии старших символистов как форма творчества // Вестн. Челябин. ун-та. Серия 2. Филология. 2004. № 1 (15). С. 14–34.
4. Землі і людства полум'яний син : (вінок Олександрові Довженку): вірші / упоряд. В. М. Пригоровський. Київ : Укр. письменник, 1993. 125 с.
5. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
6. Качуровський І. Генерика і архітектоніка. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 376 с.
7. Качуровський І. Транспозитивна лірика // Пам'ятки України. 2001. № 1/2. С. 12–13.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 624 с.
9. Лотман Ю. Непредсказуемые механизмы культуры. Таллинн : TLM Press, 2010. 256 с.
10. Просалова В. А. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2014. 154 с.
11. Тишуніна Н. В. Методологія інтермедіального аналізу у світлі міждисциплінарних досліджень [https:// anthropology.ru/ru/text/tishunina-nv/metodologiya...](https://anthropology.ru/ru/text/tishunina-nv/metodologiya...) (дата звернення 14.04.2021)